

Cvetan Todorov

Pariška pisma

Z razstave cenzuriranega gradiva v Beaubourški knjižnici

Nedavno razstavo cenzuriranega gradiva v Beaubourški knjižnici sem zapustil precej razočaran. Videti je bilo, da je bila pripravljena po načelu gole mešane enovitosti, njen namen pa ni bila refleksija, ampak samozadovoljstvo. Vse je bilo pomešano: cenzura imaginarnega in cenzura dejstev, cenzurirana besedila in cenzurirane slike (knjige Agnes Rosenstiehl in Leile Sebbar, ki jih za majhne otroke ne priporočajo, so bile postavljene tik ob *New Look* in *Penthouse* na isti razstavni polici), prepovedi za otroke in prepovedi za odrasle. Nasprotniki cenzuriranja so popolnoma prevzeli način asimilacijskega prilagajanja, ki je sicer značilen za cenzorje same: javno obsojanje mučenja v Alžiriji je ravno tako plemenito (ali nizkotno) kot pornografija. Razstavljeno gradivo nas je prignalo do spoznanja, da je bila preteklost ocean mračnjaštva in da si moramo čestitati, ker smo ji za las ušli. Vzvišene trditve so kar same vabile ogledovalca, naj si čestita. *Svobode ni mogoče nikoli zadušiti*: Diderot, *Kljub inkviziciji se zemlja vrti*: Galilej. Po mnenju Roberta Badinterja, prejšnjega socialističnega ministra za sodstvo in avtorja uvodnih besed, je cenzura vedno in izključno »izraz nestrpnosti in strahu«, boj »ljubitelja reda in uniformiranosti«¹ proti »mišljenju«²; naj živi »strpnost, ki mišljenju Drugega dopušča popolno svobodo«³.

Enaki izprijenosti plemenitih čustev in dvomljivih združevanj smo že bili priča spomladi leta 1987, ko je bila na ogled »Velikonočna razstava«, posvečena nasilju in pornografiji (tako jo je imenoval tedanji minister za notranje zadeve, ki je pripadal desnici). Časopis *Libération* je dogodek izkoristil za objavo trditve, da so naše temeljne javne svoboščine ogrožene. Na srečo je cenzor leta 1857 obsodil *Les Fleurs du mal*, kar po mnenju D. Filipacchija, čigar družba izdaja pornografsko revijo *L'écho des savanes* in več podobnih drugih, dokazuje nepravilnost današnje prepovedi omenjene revije: čeprav jih z Baudelairjem ne družijo genij, ampak sovrašтво do žensk. Podpredsednik iste družbe gre v svojem razmišljanju še dlje: danes preganja-

ti pornografe pomeni isto kot zasledovati in najti Jude včeraj (Velika noč ga spominja na Darquiera de Pellepoixa, svetovalca za židovske zadeve v Franciji med drugo svetovno vojno); tako eni kot drugi so revne, nezaščitene žrtve (ni namreč jasno, s čim bi lahko enačili Žide z velikimi dobički, ki jih obirajo uredniki takšnih revij z velikansko naklado). Jack Lang, nekdanji socialistični minister za kulturo, se je skliceval na Rabelaisa, bourško stolnico in Picassa, da bi upravičil Filipacchijevo prakso izdajanja (ki slovi, kot ve vsakdo v Franciji, po svojem spodbujanju čiste umetnosti in avantgardne estetike!), pri tem pa je pozabil na dejstvo, da bi med umetnostjo in poslovnostjo utegnili obstajati razlika: če se je *New Look* (še ena pornografska revija) te dni preusmeril k prikazovanju slik bolj »soft« narave, se to ni zgodilo zaradi umetniške integritete, pač pa zato, ker so se na tržišču takšne fotografije izkazale za bolj donosne.

Svoboda in moč

Kakorkoli že, ena od slik z razstave cenzuriranega gradiva je sprožila vrsto vprašanj. Prikazovala je mlade ljudi, ki so na demonstraciji v Parizu leta 1962 sežigali časopise in plakate organizacije Organisation Armée Secrète (teroristično desničarsko gibanje, ki se je borilo za francosko Alžirijo). Čudno je bilo seveda, da se je ta fotografija pojavila (kot to zahteva mešana enovitost) med slikami, na katerih je bilo videti vse od sežganih knjig iz inkvizicijskega *auto-da-fésa* do javnih sežiganj, ki so jih organizirali nacisti. Toda — pomena prve fotografije ne moremo enačiti s pomeni drugih, saj je šlo na prvi sliki za osvobajanje in ne za zatiranje. Spremni katalog k temu dodaja še en niz podobnih fotografij: možje v Budimpešti leta 1956, ki sežigajo Leninove knjige in Stalinove portrete sredi številnih sovjetskih zastav. Če spet pomislimo na Badinterjevo formulo, se lahko vprašamo, na čigavi strani bi bil v tem primeru tisti, ki mišljenju Drugega ne dovoljuje popolne svobode? Ali je bil Stalin Drugi za madžarske delavce?

»Kaj predstavlja moč, ki jo cenzorji pripisujejo pisani besedi, imaginarnemu področju, ko se prenaša na realnost?« bolj trdi kot vprašuje besedilo na enem izmed panojev s te razstave. Vendar pa ne moremo govoriti le o cenzorjih, ki to moč predpostavljajo; mi vsi, ki pišemo, domnevamo, da ta obstaja, vsaj v evforičnih trenutkih, in mnogi izmed naših bralcev mislijo isto; pravzaprav veliko mostov povezuje imaginarno z realnim. Beseda predstavlja dejanje in kot taka lahko služi najboljšemu ali najslabšemu. Pod krinko propagande (državne ali strankarske) lahko vodi k nasilju ali suženjstvu; pod pretvezo »zabave« ali reklame lahko tudi omamlja. Braniti se pred takimi dejanji je seveda zakonito, čeprav ogenj ni ravno najboljše

orožje: na ta način lahko pojasnimo *auto-da-fés* tako na budimpeštanskih kot tudi na pariških ulicah.

Kako bi sploh lahko bilo drugače? Samo tisti, ki je politično nepismen, bi lahko verjel, da je največja svoboda za vse zadostno načelo uravnavanja življenja v družbi. Ker živimo v skupnosti, učinkujejo naša dejanja, četudi so posamična, na druge; če življenja v skupnosti ne bi nič nadzorovalo, bi prišla v poštev le sila. Seveda svoboda najmočnejšega pomeni odsotnost svobode šibkih: pravzaprav gre za staro zgodbo o lisici, ki je spuščena v kurniku. Svoboda za roparja je isto kot podrejenost oropanega. Ali, če se vrnemo k različnim oblikam izražanja: če se moj sosed v svoji prostosti ne more zadržati in me obrekuje, pomeni, da jaz ne morem več sproščeno hoditi po ulici, ne da bi pri tem zardeval. Če zalagatelj prostitucijske mreže (še ena francoska specialiteta) pri Minitelu po mili volji prelepijo stene mesta s plakati, na katerih so prikazane mučene ženske ali ženske kot potrošniško blago, pomeni, da ne morem več hoditi po mestu, ne da bi jih videl, oziroma da svojim otrokom ne morem preprečiti, da bi jim tako prikazovanje ne prodrlo v zavest. Demokracija predpostavlja obstoj splošne volje, ki jo *omejuje* svoboda vsakega posameznika, ki počne, kar hoče, le kolikor to ne moti nekoga drugega; nesprijemljivo je povzdigovati takšno omejeno svobodo in jo pojmovati kot najodličnejše načelo delovanja.

Nepričakovan dogodek je zrahljal samozavest organizatorjev razstave: skupina »faurissoncev« (tistih, ki zanikajo obstoj plinskih celic in »končne rešitve židovskega vprašanja«) je prišla lepiti svoje plakate in letake prav na stene razstavnega prostora. Daleč od tega, da bi se razveselil izbruha marginalnosti te samodejne manifestacije mišljenja Drugega, je ravnotej Beaubourške knjižnice s pomočjo ostalih zaposlenih in več obiskovalcev, ki so prišli občudovat to proslavitev svobode govora, hitel trgati lepake z zidov. Izbruhnil je prepir in vložili so tožbo, ne — kot bi Badinter pričakoval — zaradi nestrpnosti in strahu, ampak ker naj bi šlo za podžiganje rasnega sovraštva. Takšna — sovražna reakcija (ki je organizatorji razstave niso predvideli) se mi je zdela povsem naravna: kot neštete druge besede predstavljajo tudi letaki in plakati dejanje, in normalno je, da se mu nasprotuje. Seveda sam nisem privrženec cenzure tovrstnih publikacij, ker se bojim, da bi takšno početje samo ponovno sprožilo »Baudelairejev učinek« (prepovedano, zato dobro); očitno nekateri že sledijo takšni težnji.

Svoboda umetnikov

Philip Roth v nedavnem intervjuju za *London Review of Books* (5. marec 1987) opaža, da veliko ljudi na Zahodu na skrivaj zavida preganjanje, ki so mu izpostavljeni pisci na Vzhodu. »Videti je, kot

da so domišljajske razsežnosti nekega pisca zaradi pomanjkanja avtoritativnega okolja okrnjene, tako da je njegova literarna pomembnost vprašljiva.« V nadaljevanju pravi: »Obstaja seveda preteča ameriška grožnja, ki opozarja na svoje lastne oblike kratenja in trpljenja, in prav to predstavlja v družbi, v kateri je svoboda izražanja vse prej kot zatirana, prisiljeno trivializiranje.«

Kasimierz Brandys, poljski pisec, ki živi v Parizu, pravi: »Zatiranje spravlja človeka ob pamet, svoboda pa v omamo.«

Kaj je smisel teh domislic? Ali ima svoboda izražanja kakšno skrivno pomanjkljivost? Četudi pustimo ob strani namero — ki jo vsebuje vsaka prepoved — izraziti se z metaforo ali alegorijo, z namigom ali aluzijo (preganjanje prečiščuje umetniško pisanje), ostaja jedro popolnoma očitno. V zahodnih demokracijah pisci svobodno pišejo, o čemer hočejo — tudi ni čutiti potrebe, da bi takšno možnost morali odkrito proslavljati; gre namreč le za pomanjkanje zanimanja družbe za svoje pisce. Posameznik je sicer že dosegel avtonomnost, vendar po drugi plati družbi nič ne pomeni — družba ga ne potrebuje; on sicer lahko reče, kar hoče, vendar ga nihče ne posluša. Drugače je v komunističnih deželah, kjer prav obstoj cenzure dokazuje, da je pomembno, kaj pisci pravijo; še več, deležni so celo zavidljive priljubljenosti (primerjava števila prodanih izvodov neke knjige s poezijo bi zadoščala, da bi zadušila duha zahodnega pesnika, ki se navdušuje nad svobodo).

Pravzaprav so stvari malce bolj zapletene. V vzhodnih deželah lahko pisec izbira med tremi vlogami, oziroma med neomejenim številom vmesnih položajev med njimi. Na prvem mestu gre za uradno vlogo. Razmerje med Državo in piscem je v tem primeru zelo močno, narekuje pa ga Država. Slednja veliko prispeva (pisci so privilegirani; služijo umetno napihnjene honorarje; okoriščajo se z zaščitnimi donosnimi službami, v katerih se malo dela, in s posebnimi pobegi na počitnice; državni možje gojijo prijateljstvo z njimi in spoštujejo njihove nasvete), vendar v zameno tudi veliko zahteva (dolžnost, in sicer ne samo, da pisec ne pove, česar ne sme, ampak — kar je huje — da pove, kar mora). Druga vloga je vloga odpadništva. Spet gre za zelo močno vez z okoliškim svetom, vendar pa se tu pisec ne povezuje več z Državo, ampak z nevidno, a kljub temu realno civilno družbo. Čeravno ni deležen nikakršnih uradnih priznanj, čuti precejšnjo tolažbo v tem, da zastopa glas ljudstva. Končno pomeni tretja vloga pravzaprav tisto, kar zadeva čistega umetnika: enako kot odpadnik tudi umetnik ne slavi Države, ampak se, kot uradni pisec, izogiba njenemu omalovaževanju; gotovo to niso izrazi, s katerimi bi umetnik sebe označil. On namreč piše zase, za umetnost in večnost, v praksi pa se nagiba h govorjenju o preteklosti in (ali) o zasebnem življenju. Zato ga imajo za obrobne, vendar se poštenost dolgoročno izplača: občudujejo ga vsi.

Tudi podrobnejša obravnava omenjenega »trikotnika« ne privede do enega samega izhodišča, in sicer do izoliranega posameznika, ki piše, čeprav mu nihče ne posveča pozornosti: takšna predstava je v protislovju s pojavom »posvečenosti pisca« (naslov lepe knjige, ki jo je napisal Paul Bénichou), ki se je razvijal od 18. stoletja dalje, v času, ko je duhovnika nadomestil izobraženec. Res je, da ima družba nekaj težav pri postavljanju meril za umetnike, kadar kulturi vlada le tržno gospodarstvo. Še vedno seveda velja, da države na Zahodu niso niti tako razbite na atome niti tako prikrajšane za skupne vrednote, kot bi želeli razglasiti moderni nihilisti. Dejansko pa so te vrednote posebne narave. Medtem ko v ideokracijah (izraz uporabljam tako za antične teokracije kot za moderne totalitarne države) najvišjemu gospoduje rek, da je resnica ena, zmota pa mnogotera, gre v demokracijah za prav nasprotno. V slednjih se je mogoče samo za zmote sporazumno dogovoriti (predstavljajo namreč tisto, kar zakoni obsojajo), kajti vsakdo je svoboden, da zase išče dobro. Če ga pač nekdo najde v alkoholu ali heroinu, ni potrebno, da nas to pretirano vznemirja. Zato je oblika označena in ne snov — gre pravzaprav za meje zasebnih področij. Upoštevajoč isto načelo tudi nobena doktrina zaradi svoje vsebine ni prepovedana, razen seveda tista, ki bi lahko ovirala svoboden pretok ostalih doktrin in ki bi nadomestila razgovor z nasiljem. Po drugi strani takšni doktrini tudi moramo nasprotovati: če bi tako ravnala weimarska republika, bi lahko preprečila vzpon nacistov.

Na tem mestu želim tudi pojasniti napačno razumevanje trditve, da je nesoglašanje z določenimi besedili ali predstavami po naravi **reakcionarno in »desničarsko«**. Novinar časopisa *L'evenement de jeudi* (tednik centra) si je zamislil dva možna odziva na Velikonočno razstavo: »1. izdajati se za privrženko levice, reči, da je cenzuriranje škandalozno, da zaudarja po gestapu in da bom nemudoma šel oziroma šla in podpisal(a) prekleto peticijo za človekove pravice; 2. prevzeti odgovornost, sprijazniti se s količino desničarskega, ki tli v meni, in priznati, da se mi pornografija, ki sem jo videl, gabi.« Kakšno bizarno darilo, ki bi ga lahko ponudili desnici: izvrstna zaščita demokratičnih vrednot. Ali ne pomeni stati na strani pravice, se pravi nasproti sili (v tem primeru gre za silo milijonov Filipacchijevih skupin), vrednoto, ki bi jo bilo vredno čuvati? Kar zadeva človekove pravice, pa: Ali so te bolj zaščitene s podpisovanjem peticij, ki poslovnežem dovoljujejo »svobodo«, da si napolnijo denarnice, ali s protestiranjem proti nasilju, kateremu so ženske vsak dan izpostavljene?

V zahodnih demokracijah ne bi mogli reči, da je pisec bolj izoliran posameznik od ostalih članov družbe, in tudi ni neodgovoren; pravzaprav živi med dvema poloma, med samoto in solidarnostjo — in ta napetostna zveza je bolj zaželena kot vzhodnjaški »trikotnik«. (Država mora izhajati iz družbe in ne sme biti v stalnem sporu z njo.)

Adam Zagajewski pravi, da se nekatere večere pojavlja prava dilema, **ali poslušati BBC ali Brahmsa**. Za bolj dejavne izmed nas pa: **ali sodelovati v politični akciji ali napisati simfonijo**.

Verjetno gre bolj za izmenjavanje obeh možnosti kot za izključevanje ene ali druge, kar seveda predstavlja najboljšo rešitev: če se sam počutim kot član skupnosti, me to osvobaja sebičnih iluzij; če pa se potopim vase in v svojo umetnost, me to spodbuja, da se obranim klišejev, ki lebdiijo vsepovsod okoli mene. Zgodovinski ritem lahko določa takšno izmenjavanje. Dostojevski si je zamišljal pesnika, ki je dan po lizbonskem potres, sredi tiho kadečega se porušenega kamenja, napisal pesem, ki v celoti obravnava blagglasno slavčkovo petje in lahno valovanje potoka, in to brez enega samega glagola. Dostojevski je za tega pesnika s strahom pričakoval usodo, ki bi mu je ne mogli zavidati: meščani so ga brez premišljanja obsodili na smrt, on pa se ni mogel niti pripraviti, da bi jih dolžil za krivdo. To seveda Dostojevskega ni motilo, da omenjene pesmi ne bi občudoval: na srečo se zemlja ne trese vsak dan, tudi v Lizboni ne.

Izbral Jani Virk, prevedla Mojca Hočevar (Prevedeno iz: *Partisan Review*, št. 2, 1989)